

Οι κυβερνητικοί θεσμοί που εγκαθίδρυσε ο Κωνσταντίνος, σε ρήξη προς τους θεσμούς της πρώιμης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, θεμελιώνουν τη δράση του κράτους πάνω σε νέες αρχές και νέα μέσα. Ο αυστηρός διαχωρισμός πολιτικών και στρατιωτικών αρχών εξουσίας θεσμοθετεί δύο διοικητικές ιεραρχίες, παράλληλες αλλά αλληλοεξαρτώμενες, ενώ η πολιτική φορολογική διοίκηση είναι επιφορτισμένη με την περισυλλογή και τη διανομή της στρατιωτικής αννώνας. Από την άλλη πλευρά, οι κεντρικές διοικήσεις (και σε μικρότερο βαθμό οι επαρχιακές) διαθέτουν πλέον σχετικά πολλούς και εξειδικευμένους φορείς γραφειοκρατίας, ικανούς να ενισχύουν την αποτελεσματικότητα της αυτοκρατορικής εξουσίας.

{tab=Η πρωτεύουσα θέση της φορολογίας}

Εργαλείο απαραίτητο για την άσκηση εξουσίας και τη δράση του κράτους, η φορολογία καθορίζει τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας και του τρόπου λειτουργίας της αυτοκρατορίας. Η αυξημένη ακαμψία στην κοινωνική διαστρωμάτωση, η ανάθεση συλλογικής ευθύνης στους συγκροτημένους σε σώματα επαγγελματίες ή πολίτες και η ανάπτυξη της γραφειοκρατίας, όλα έχουν πρωτίστως σκοπό την αποτελεσματική είσπραξη και αναδιανομή των φόρων. Η αρχή ότι καθένας είναι προσωπικά υπόχρεος και ότι η κοινωνική θέση μεταβιβάζεται κληρονομικά εκτείνεται από τους κολωνούς (coloni, ελεύθεροι καλλιεργητές, που δεν μπορούν όμως να εγκαταλείψουν τη γη τους) μέχρι την τάξη των curiales, που συγκροτεί τα δημοτικά συμβούλια. Δύο μεγάλα σώματα, η σύγκλητος και ο κλήρος, δίνουν εκ πρώτης όψεως την εντύπωση προνομioύχων τάξεων, αλλά οι απαλλαγές για τα μέλη τους είναι απλώς προσωπικές και όχι κληρονομούμενες, και παράλληλα η νομοθεσία παίρνει μέτρα για να περιορίζει τις ατέλειες για τους curiales. Πράγματι, οι προύχοντες των πόλεων, μικροί ή μεγάλοι ιδιοκτήτες, έχουν καθήκον, ενεργώντας σε συμφωνία με τους επαρχιακούς υπαλλήλους, να αναλαμβάνουν τον ρόλο των φοροεισπρακτόρων.

Διοικητικά, η διαίρεση του παλαιού fiscus (δημόσιου ταμείου) σε κρατικό προϋπολογισμό και αυτοκρατορικό ταμείο, που εφάρμοσε ο Κωνσταντίνος, συνεπιφέρει τον διαχωρισμό μεταξύ ανωνικής φορολογίας (που ανήκει στην αρμοδιότητα του έπαρχου του πραιτωρίου) και παλατινής φορολογίας (θειών θησαυρών και Res privata, ιδικής περιουσίας). Στην αρχή, η αννώνα συλλέγεται σε είδος και οι άλλοι φόροι σε χρήμα. Αυτή η διάκριση ωστόσο τείνει να εξαλειφθεί με τον προοδευτικό εξαργυρισμό (adaeratio) του όλου συστήματος, συμπεριλαμβανομένων των αγαθών που συνδέονται με την αννώνα (σιτάρι, κρασί κ.ά.) και υπολογίζονται με βάση την επίσημη τιμή.

Ο πολλαπλασιασμός των διοικητικών αρμόδιων αρχών δεν τροποποιεί τη διανομή της επιβολής του φόρου: για οποιοδήποτε σκοπό του προϋπολογισμού και αν χρησιμοποιείται, ο άμεσος φόρος βασίζεται κατ' ουσίαν στην έγγειο ιδιοκτησία. Η παλιά διάκριση σε φόρο κατά κεφαλή (*capitatio*) και σε φόρο ανά μέτρο επιφανείας (*jugatio*), που υπολογίζονταν αντίστοιχα με βάση τον αριθμό των ζώων και των προσώπων και με βάση το εμβαδόν των γαιών, εξαλείφεται επίσης με την εμφάνιση, ήδη κατά τον 4ο αιώνα, μιας μεικτής μονάδας που επιτρέπει την άθροιση των δύο ποσών (*jugatio-capitatio*, *ζυγοκέφαλον*). Το κτηματολόγιο και η απογραφή τροποποιούνται ανάλογα. Όσο για τον κανόνα υπολογισμού, ποικίλλει ανάλογα με τις περιοχές και ανάλογα με την ποιότητα των γαιών και των καλλιεργειών. Το φορολογικό έτος ή

ινδικτιών

αρχίζει τον Σεπτέμβριο (εκτός από την Αίγυπτο). Από τον Διοκλητιανό και μετά, ενσωματώνεται σε δεκαπενταετή κύκλο που θα παραμείνει το βασικό πλαίσιο της βυζαντινής χρονολόγησης. Μετά τις τρεις ανά τετραμηνία καταβολές, δίδεται συγκεντρωτική απόδειξη στον φορολογούμενο, όπου εμφανίζονται ταυτόχρονα οι μονάδες για την επιβολή του φόρου και τα ποσά που εισπράχθηκαν, κυρίως για την ανώνυμη ή τους θείους θησαυρούς.

Η φορολόγηση που δεν αφορά την έγγειο ιδιοκτησία και που υπολογίζεται αποκλειστικά σε χρήμα είναι κυρίως για τις αστικές επαγγελματικές δραστηριότητες (περίπτωση του χρυσαργύρου, που καταργείται το 498) αλλά και το εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο. Τα τελωνειακά δικαιώματα, που εισπράττονται στα σύνορα, ο φόρος για το εισαγόμενο από την Περσία μετάξι για παράδειγμα, εξαρτώνται σε κάθε περιφέρεια από τον *comes commerciorum* ή *κομμερκιάριο* (που δεν ασκεί ακόμα τις διευρυμένες λειτουργίες του ομότιτλου υπαλλήλου του 7ου και του 8ου αιώνα). Τα δικαιώματα που εισπράττουν οι κομμερκιάριοι, όπως και οι περισσότεροι έμμεσοι φόροι, περιέρχονται κανονικά στο ταμείο των θείων θησαυρών και όχι στην οικονομική υπηρεσία της επαρχίας (*arca praefectoria*), πράγμα που δεν προδικάζει το πού θα διαθέτουν τελικά: έτσι, επί Αναστασίου, ο κομμερκιάριος της Ανατολής συμβάλλει στην πληρωμή του δούκα της Μεσοποταμίας.

Η συνοχή των διάφορων κλάδων της αυτοκρατορικής κυβέρνησης επιτρέπει πράγματι στο κράτος να διαχειρίζεται με συγκεντρωτικό τρόπο όλα τα φορολογικά έσοδα και όλες τις δαπάνες. Σε κάθε επαρχία, ένας γενικός προϋπολογισμός καθορίζει το ποσό των εισπράξεων (που γίνονται, σε κάθε επαρχία, αντικείμενο ενός προστάγματος κατανομής των φόρων ή *delegatio*) και ταυτόχρονα το πού θα δαπανηθούν: κάθε πόλη ξέρει εκ των προτέρων σε ποιον τομέα, τοπικό ή όχι, του προϋπολογισμού αντιστοιχούν τα όσα καταβάλλει σε είδος ή σε χρυσό. Ιδιαίτερα, η μαζική παραχώρηση του αιγυπτιακού σίτου, που λαμβανόταν ως φόρος (εμβολή) για τον επισιτισμό της Κωνσταντινούπολης, επέτρεψε στη νέα πρωτεύουσα να αποκτήσει πληθυσμό ανάλογο με τον τίτλο της ως "βασιλίδας των πόλεων".

Οι απλές πόλεις, που παλιά εφάρμοζαν την αυτοδιαχείριση, κατά τη διάρκεια του 4ου αιώνα είδαν να τους αφαιρούνται τα έσοδα από τις γαίες τους και τα τοπικά τέλη (*vectigalia*). Ο προϋπολογισμός των πόλεων αποτελεί πλέον ένα απλό κεφάλαιο του προϋπολογισμού της αυτοκρατορίας, που καθορίζει τα απαραίτητα έσοδα για τις τρέχουσες ανάγκες τους. Μόνον οι θείοι θησαυροί μπορούν, σε περίπτωση φυσικής καταστροφής, να καλύψουν τις δαπάνες της ανοικοδόμησης. Οι Εκκλησίες των πόλεων απολαμβάνουν επίσης της οικονομικής συνδρομής του κράτους, μέσω των ατελειών, αλλά και με τη διάθεση μόνιμων φορολογικών εσόδων, και επιπλέον με τις κατά καιρούς δωρεές εκ μέρους του αυτοκράτορα.

Αν, από τη μία, οι τοπικές ανάγκες απορροφούν πιθανώς το μεγαλύτερο τμήμα των εσόδων, από την άλλη, η χρηματοδότηση του κρατικού μηχανισμού επιβαρύνει τον προϋπολογισμό με βάρος ευθέως ανάλογο προς την αύξηση του αριθμού των υπαλλήλων. Για την πολιτική υπηρεσία, που αποτελεί *militia* όπως και η υπηρεσία στον στρατό, η βασική αμοιβή είναι η ανώνυμη, αρχικά πληρωμή σε είδος και αργότερα, από τον Θεοδόσιο Β' και μετά, «εξαργυρωμένη» σε χρυσό νόμισμα. Οι τιτλούχοι της ανώτατης διοίκησης, κεντρικής ή επαρχιακής, έχουν υψηλές αμοιβές, που, καταρχήν, αποκλείουν κάθε επιπρόσθετο εισόδημα. Οι υπάλληλοι, όμως, που εργάζονται στις υπηρεσίες τους πρέπει να αρκούνται σε χαμηλές ανώνυμες και επιτρέπεται να εισπράττουν κατά την άσκηση του λειτουργήματος τους φιλοδωρήματα (ή δώρα, *sportulae*) που το ύψος τους το ορίζει ο νόμος αλλά που τα επιβαρύνονται οι πολίτες.

{tab=Μια πολύπλοκη διοικητική οργάνωση}

Το διοικητικό οικοδόμημα της Ύστερης Αυτοκρατορίας δεν παρουσιάζει ωστόσο δομή αυστηρά λογική, και μπορούμε να το δούμε εκ πρώτης όψεως σαν «ένα παρδαλό σύνολο λειτουργιών που επικαλύπτονται ή παρατάσσονται η μία δίπλα στην άλλη». Εκ των πραγμάτων, ακόμα και όσον αφορά την κεντρική διακυβέρνηση, σπάνια μπορούμε να αποδώσουμε σε μία αρμόδια αρχή όλη την ευθύνη για ένα συγκεκριμένο τομέα της διοίκησης. Η φορολογία, λόγου χάρη, υπάγεται όχι μόνον στην υπαρχία του πραιτωρίου (που διαχειρίζεται το μεγαλύτερο τμήμα του κρατικού προϋπολογισμού) αλλά και σε δύο υπουργεία του Παλατιού, τους θείους θησαυρούς και τη *Res privata*. Οι επαρχιακοί κυβερνήτες και τα γραφεία τους υπάγονται κατά κανόνα στην υπαρχία, αλλά ορισμένα γραφεία (περιλαμβανομένου και του *officium* του ίδιου του έπαρχου) έχουν επικεφαλής τους έναν *princeps*, τον οποίο ορίζει ο μάγιστρος των οφφικίων και ο οποίος του αποστέλλει αναφορές. Με ανάλογο τρόπο, η στρατιωτική διοίκηση εξαρτάται από τους στρατιωτικούς διοικητές (*magistri militum*), αλλά, σε θέματα δικαιοσύνης, οι δούκες υπάγονται προσωπικά στη δικαιοδοσία του μάγιστρου των οφφικίων και ο μάγιστρος επανεξετάζει ως εφέτης τις αποφάσεις που εξέδωσαν οι δούκες. Όλα τα παραπάνω παραδείγματα αποδεικνύουν την εγγενή πολυπλοκότητα του συστήματος: η αλληλεπικάλυψη των αρμοδιοτήτων όμως

εκφράζει όχι τόσο μια ελαττωματική δομή όσο μια μέθοδο διακυβέρνησης που βασίζεται στον αμοιβαίο έλεγχο των διαφόρων κλάδων της διοίκησης.

Αν εξαιρέσουμε το ανώτερο επιτελείο των *magistri militum praesentales*, την κυβέρνηση της αυτοκρατορίας τη συγκροτούν, στο ανώτατο επίπεδο και σε άμεση επαφή με τον αυτοκράτορα, δύο τουλάχιστον θεμελιώδεις αρμόδιες αρχές: η υπαρχία του πραιτωρίου, από την οποία εξαρτάται όλη η επαρχιακή διοίκηση, και τα υπουργεία της Αυλής, με άλλα λόγια οι πολιτικοί θεσμοί του Παλατίου, με πρώτον τη τάξει, από την εποχή του Κωνσταντίνου και μετά, τον μάγιστρο των οφφικίων. Το αυτοκρατορικό ενδιαίτημα (*cubiculum*) και οι ευνούχοι αξιωματούχοι του, παρότι, ορισμένες φορές, παρεμβαίνουν στον κρατικό μηχανισμό, ιδίως στον οικονομικό τομέα, κατέχουν ωστόσο στο σύστημα της διοίκησης περιθωριακή θέση. Κάποια από τις δύο παραπάνω αρμόδιες αρχές μπορεί να άσκησε, ανάλογα με τις περιστάσεις και τις προσωπικότητες, μείζονα πολιτική επιρροή. Ωστόσο η πρωτοκαθεδρία της υπαρχίας, που αναγνωρίζεται ως τέτοια από τους συγχρόνους, σχετίζεται με την ίδια τη δομή των θεσμών. Καλό είναι λοιπόν, πριν από όλα, να ορίσουμε τις αντίστοιχες αρμοδιότητες της υπαρχίας και των θεσμών του Παλατίου, έστω και αν η επικάλυψη τους δεν δικαιολογεί εντελώς τη φράση «αυτοκρατορική διοίκηση και υπαρχική διοίκηση συνταγματικά είναι παράλληλες».

{tab=Η υπαρχία του Πραιτωρίου}

Ενώ επί Τετταρχίας διέθετε ακόμη στρατιωτικές και πολιτικές αρμοδιότητες, επί Κωνσταντίνου η υπαρχία του πραιτωρίου έγινε λειτουργία καθαρά πολιτική (χωρίς να χάσει ωστόσο τα συμβολικά διάσημα της χλαμύδας και της ρομφαίας). Οι έπαρχοι δεν ανήκουν πια στην τάξη των ιππέων (μολονότι μέχρι τον 7ο αιώνα φέρουν ακόμη το επίθετο *eminentissimus*), αλλά στη σύγκλητο, όπου πολλοί ανέρχονται στα ανώτατα αξιώματα, την υπατεία ή και το αξίωμα του πατρικίου. Επίσημα χαρακτηριζόμενη ως «ύπατο αξίωμα» (λέγεται ότι ο έπαρχος είναι υποδεέστερος μόνον ως προς τον αυτοκράτορα), η υπαρχία χαίρει, όσον αφορά το τυπικό της Αυλής, διακρίσεων που της ανήκουν αποκλειστικά. Εκ των πραγμάτων, αποτελεί πλέον το επιστέγασμα της διοικητικής ιεραρχίας, φορολογικής και δικαστικής.

Γεωγραφικά, η αυτοκρατορία διαιρείται σε πολλές υπαρχίες, που ο αριθμός και τα όρια τους σταθεροποιούνται μόλις προς τα τέλη του 4ου αιώνα. Μοιρασμένο σε ανεξάρτητες στην πράξη δικαιοδοσίες, το υπαρχικό λειτούργημα συνεχίζει ωστόσο να αποτελεί θεωρητικά μία ενιαία αρχή, που την ασκεί ταυτόχρονα ένα σώμα έπαρχων. Ο έπαρχος της Ανατολής εκδίδει καταρχήν τις διαταγές του εξ ονόματος ολόκληρου του σώματος και αναφέρει ονομαστικά τους συναδέλφους του ως συνδημιουργούς των πράξεων του. Στην

πραγματικότητα, η διαίρεση κατά περιφέρειες των δικαιοδοσιών τους και η απόσταση που χωρίζει τους τόπους διαμονής τους καθιστά τη διαχειριστική αυτονομία των έπαρχων αναπόφευκτη. Κανένας έπαρχος δεν εξαρτάται από άλλον, αλλά η πρωτοκαθεδρία της υπαρχίας της Ανατολής είναι σαφής: μόνον αυτή έχει την έδρα της στην Κωνσταντινούπολη, και κατά συνέπεια ο κάτοχος του τίτλου διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα, ενώ η έκταση του τομέα του (το ανατολικό ήμισυ της λεκάνης της Μεσογείου) ξεπερνάει κατά πολύ την έκταση του τομέα των άλλων έπαρχων.

Ο διπλός, φορολογικός και δικαστικός, ρόλος της υπαρχίας εκφράζεται στην οργάνωση των γραφείων που αποτελούν το *officium* του έπαρχου -το υπόδειγμα του εφαρμόζεται σε σμίκρυνση στα *officia* των κυβερνητών επαρχίας. Ο όγκος των υποθέσεων, ανάλογος του αριθμού των επαρχιών που διαχειρίζεται κάθε υπαρχία, δικαιολογεί τον σχετικά μεγάλο αριθμό των υπαλλήλων τους, περίπου 400 για τη μικρή υπαρχία της Αφρικής, που ιδρύθηκε το 533, και ίσως τετραπλάσιος για την υπαρχία της Ανατολής, χωρίς να υπολογίζονται οι υπεράριθμοι. Κεντρικό όργανο για τη διαχείριση των δημόσιων οικονομικών, το οικονομικό τμήμα της υπαρχίας καθορίζει τον κρατικό προϋπολογισμό: ορίζει και κατανέμει το ύψος της φορολογίας, ελέγχει τις εισπράξεις φόρων (ακόμα και τίτλων που προορίζονται για άλλα ταμεία, θείους θησαυρούς και *Res privata*), διαχειρίζεται το πού θα κατανεμηθούν και πώς θα πραγματοποιηθούν οι δαπάνες. Ακολουθώντας την εδαφική διαίρεση της αυτοκρατορικής επικράτειας, η κεντρική διοίκηση των οικονομικών διαιρείται σε περιφερειακές διευθύνσεις (μεγάλα γραφεία ή *scrinia* που αντιγράφουν πιστά τον χωρισμό σε διοικήσεις), οι οποίες υποδιαιρούνται σε επαρχιακές υποδιευθύνσεις (κάθε επαρχία υπάγεται κατά κανόνα στον έλεγχο ενός *tractator*). Ενώ, λοιπόν, στο επίπεδο της διοικητικής περιφέρειας τα διαχειρίζονται οι βικάριοι και στο επίπεδο της επαρχίας οι κυβερνήτες, τα τοπικά ταμεία υπάγονται κατ' αυτόν τον τρόπο σε έναν πρόσθετο συγκεντρωτικό έλεγχο. Πέρα από τις οικονομικές υπηρεσίες, που η ενσωμάτωση τους στο *officium* είναι μάλλον πρόσφατη, το δικαστικό τμήμα είναι η υπηρεσία της υπαρχίας με τη μεγαλύτερη αίγλη. Το δικαστήριο του έπαρχου είναι πράγματι η ανώτατη αρχή κατ' έφεση εκδίκησης υποθέσεων: δικάζοντας στη θέση και στο όνομα του αυτοκράτορα (*vice sacra*), οι αποφάσεις της είναι ανέκκλητες. Πέραν της δικαιοδοσίας της, η γραμματεία του έπαρχου μελετά πλήθος αιτήματα που υποβάλλουν κοινότητες ή ιδιώτες, τα οποία θέτει, εν ανάγκη, υπόψη του αυτοκράτορα.

Ο έπαρχος του πραιτωρίου, κυρίως του πραιτωρίου της Ανατολής, συμμετέχει περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο λειτουργό στην επεξεργασία του αυτοκρατορικού δικαίου. Οι δικές του προτάσεις νόμων (*suggestiones*) βρίσκονται πίσω από πάμπολλες αυτοκρατορικές διατάξεις (*constitutioes*), που αφορούν κυρίως τη διοίκηση των επαρχιών: έτσι ο Ιωάννης ο Καππαδόκης δίνει την ώθηση για τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού, που εν μέρει εφαρμόζονται μετά την πτώση του εν λόγω έπαρχου το 542. Είτε είναι είτε δεν είναι ο εμπνευστής τους, ο έπαρχος του πραιτωρίου είναι υποχρεωτικά ο παραλήπτης όλων σχεδόν των αυτοκρατορικών διατάξεων, και έχει την ευθύνη να τις γνωστοποιεί μέσω της ιεραρχίας και να φροντίζει, όταν παρίσταται ανάγκη, τη δημοσίευση τους στις επαρχίες.

Αυτή η διαδικασία δημοσίευσης των νόμων συνοδεύεται από εξηγητικά διατάγματα που εκδίδει η υπαρχία και που συνήθως ακολουθούν μετά το κείμενο του νόμου. Εξάλλου, για την υπάρχουσα νομοθεσία, η υπαρχία δημοσιεύει αυτοβούλως διατάξεις ρυθμιστικού χαρακτήρα, που ορισμένες τους σταχυολογήθηκαν από τους νομομαθείς του 6ου αιώνα ή και προσαρτήθηκαν σε συλλογές αυτοκρατορικών Νεαρών.

{tab=Οι υπηρεσίες του Παλατίου}

Άμεσα συνδεδεμένοι με το Παλάτιο όπου, κατ' αντίθεση προς την υπαρχία, εδρεύουν οι υπηρεσίες τους, τέσσερεις ανώτεροι υπάλληλοι είναι επιφορτισμένοι με τις λεγόμενες υπηρεσίες του παλατιού: ο μάγιστρος των οφφικίων, που οι διευρυμένες λειτουργίες του εκτείνονται από την αυτοκρατορική φρουρά μέχρι τις εξωτερικές υποθέσεις, ο κοιαίστορας του Παλατιού, που βοηθάει τον αυτοκράτορα στον νομοθετικό του ρόλο, οι δύο κομήτες των θείων θησαυρών (*sacrarum largitionum*) και της *Res privata* (ιδικής περιουσίας), ανώτεροι οικονομικοί υπάλληλοι ανεξάρτητοι από την υπαρχία. Όλοι ανήκουν, ήδη από τα τέλη του 4ου αιώνα, στην τάξη των ιλλουστρίων και είναι ευθύς εξαρχής μόνιμα μέλη του αυτοκρατορικού συμβουλίου ή κονσιστορίου.

Μετά τους έπαρχους, ο μάγιστρος των οφφικίων ασκεί το σπουδαιότερο λειτούργημα. Η επιρροή του είναι μεγάλη, καθόσον τη λειτουργία του δεν τη μοιράζεται με άλλον (ενώ η υπαρχία είναι μοιρασμένη στις περιφέρειες) και συχνά ασκεί τα καθήκοντα του για μεγάλο χρονικό διάστημα (επί Ιουστινιανού ο Πέτρος ο Πατρίκιος υπήρξε μάγιστρος των οφφικίων για τριάντα ένα χρόνια). Οι πολλαπλές του αρμοδιότητες, εκτός των οικονομικών, επεκτείνονται στους περισσότερους τομείς της διακυβέρνησης. Στην Αυλή, οργανώνει το έργο του κονσιστορίου και τις τελετές που διεξάγονται εκεί (διορισμός υπαλλήλων, υποδοχή πρέσβων, κ.ο.κ.), αλλά ο ρόλος του δεν περιορίζεται στην πρωτεύουσα. Ο μάγιστρος των οφφικίων ελέγχει και ορισμένα γραφεία επαρχιών, των οποίων ο επικεφαλής (*principes*) περιλαμβάνεται στους πράκτορες του. Η δικαιοδοσία του ισχύει βέβαια στην Αυλή, όπου στρατιώτες της φρουράς, μέλη των αυτοκρατορικών γραφείων και υπηρέτες του ενδιατήματος διαθέτουν το προνόμιο να τον έχουν δικαστή. Εκτείνεται επίσης και στους στρατιωτικούς των επαρχιών, εφόσον οι δούκες υπάγονται στη δική του δικαστική δικαιοδοσία και εφόσον αυτός κρίνει κατ' έφεση τις αποφάσεις των δουκών. Ο μάγιστρος των οφφικίων είναι και ο επικεφαλής της διπλωματίας, επιφορτισμένος να δέχεται τις πρεσβείες και να αποστέλλει με τη σειρά του πρεσβευτές, όταν δεν διαπραγματεύεται αυτοπροσώπως με τον Πέρση βασιλιά ή άλλους ηγεμόνες.

Για να τον συνδράμουν στο έργο του, ο μάγιστρος των οφφικίων διαθέτει υπηρεσίες του δικού του *officium*, μεταξύ των οποίων την υπηρεσία κατασκευής όπλων και την υπηρεσία

των βαρβάρων. Επιβλέπει επίσης τρία σημαντικά σώματα υπαλλήλων: τα αμιγώς αυτοκρατορικά γραφεία που απαρτίζουν την αυτοκρατορική γραμματεία (*sacra scrinia*), το σώμα των αυτοκρατορικών νοταρίων και το σώμα των *agentes in rebus*, των μαγιστριάνων. Το πέρασμα από το ένα σώμα στο άλλο καταρχήν απαγορεύεται για όλους, εκτός από τους νοτάριους. Οι αρμοδιότητες τους όμως ορισμένες φορές επικαλύπτονται.

Τα γραφεία της αυτοκρατορικής γραμματείας περιλαμβάνουν τρεις βασικές υπηρεσίες: το *scrinium*, της μνήμης, το *scrinium* των επιστολών και το *scrinium* των λιβέλλων. Το καθένα έχει επικεφαλής του έναν *magister*, από την τάξη των *spectabiles* ήδη από τα τέλη του 4ου αιώνα, που οι λειτουργίες του τον καθιστούν ικανό να γίνει ενίοτε κοιαίστορας του Παλατιού. Οι τρεις υπηρεσίες διεκπεραιώνουν από κοινού τη σύνταξη εγγράφων για κάθε είδους αιτήματα που απευθύνονται στον αυτοκράτορα, με την κατάλληλη κατά περίπτωση διατύπωση. Ασχολούνται επίσης από κοινού με τη σύνταξη των τίτλων διορισμού (*probatoriae*) των περισσότερων υπαλλήλων. Από τις τάξεις αυτών των υπηρεσιών στρατολογεί ο κοιαίστορας τους συνεργάτες του, προκειμένου να βοηθηθεί στη σύνταξη των νόμων και την εφετική δικαιοδοσία για την οποία είναι ο μόνος αρμόδιος.

Οι αυτοκρατορικοί νοτάριοι, που είναι οργανωμένοι στρατιωτικά (εξού και ο τίτλος τριβούνου των νοταρίων που αποδίδεται σε ορισμένους από αυτούς ή που δίδεται ως τιμητικός τίτλος σε άτομα εκτός του σώματος), πέρα από την κύρια λειτουργία τους ως γραμματέων του κονσιστορίου αναλαμβάνουν και πολλές άλλες διαφορετικές αποστολές. Η τήρηση του μεγάλου μητρώου των πολιτικών και στρατιωτικών λειτουργιών, του *laterculum majus*, είναι αρμοδιότητα του πριμικηρίου των νοταρίων, που είναι επικεφαλής τους και ο οποίος δέχεται από τους ενδιαφερομένους σημαντικά φιλοδωρήματα για να τους εκδώσει τους κωδικελλους του αξιώματος τους. (Ένα μικρότερο μητρώο ή *laterculum minus*, που είναι μόνον για ορισμένες στρατιωτικές μονάδες, το ενημερώνει ο κοιαίστορας).

Οι *agentes in rebus* (διατρέχοντες) είναι το σώμα του οποίου κατεξοχήν προϊστάται ο μάγιστρος των οφφικίων (εξού και ονομάζονται στα ελληνικά μαγιστριάνοι). Από τον Λέοντα και μετά, ο αριθμός τους περιορίζεται σε 1.248 μόνιμες θέσεις και ασκούν το λειτούργημα τους κυρίως στις επαρχίες ως αγγελιαφόροι του αυτοκράτορα ή ιδίως ως επιθεωρητές του ταχυδρομείου και του θαλάσσιου τελωνείου (*curiosi*, κουριώσοι). Από το σώμα των *agentes* προέρχονται οι επικεφαλής (*principes*) ορισμένων στρατιωτικών ή πολιτικών γραφείων ανώτερου επιπέδου (πολλοί δούκες και βικάριοι), αλλά και το *officium* του έπαρχου του πραιτωρίου. Ο μάγιστρος των οφφικίων επιβλέπει έτσι, μέσω αυτών, όλη την επαρχιακή διοίκηση.

Εφόσον, μετά τη διάλυση της πραιτοριανής φρουράς από τον Κωνσταντίνο, η υπαρχία

έγινε καθαρά πολιτική υπηρεσία, ο μάγιστρος των οφφικίων (και όχι το επιτελείο των στρατιωτικών διοικήτων) αναλαμβάνει τη διοίκηση των επτά συνταγμάτων, ή παλατινών σχολών, που αποτελούν πλέον την αυτοκρατορική φρουρά. Από τις τάξεις τους προέρχονται 40 *candidati*, επίλεκτοι της φρουράς, που προορίζονται καθαρά για τις τελετές. Από τον μάγιστρο των οφφικίων εξαρτώνται και οι στάβλοι του Παλατιού. Ωστόσο, δύο άλλα σώματα, που αναλαμβάνουν την προσωπική φρούρηση του αυτοκράτορα, δεν υπάγονται στη δικαιοδοσία της πολιτικής αρχής: πρόκειται για τους *protectores domestici*, που διοικεί ο κόμης των δομεστικών, αξιωματικός που ανήκει στην τάξη των ιλλουστρίων, και οι *excu-bitores* (εξκουβίτορες), που, από τον Λέοντα και μετά, αναλαμβάνουν τη φρούρηση του παλατιού υπό τις διαταγές του κόμητα των εξκουβιτόρων. Ακόμα και εκτός της πρωτεύουσας, ο μάγιστρος των οφφικίων παρεμβαίνει στη στρατιωτική αρχή: μιλήσαμε ήδη για τη δικαιοδοσία του όσον αφορά τους δούκες, αλλά εκτός αυτού είναι και επικεφαλής των εργαστηρίων κατασκευής όπλων, που στην Ανατολή είναι κατανεμημένα σε δώδεκα πόλεις, και των υπαλλήλων τους (*fabricenses*), καθώς και των αποθηκών του αυτοκρατορικού οπλοστασίου (*armamentum*).

Σε σύγκριση προς τον μάγιστρο των οφφικίων, που έχει πολλαπλές αρμοδιότητες και ισάριθμα σώματα ειδικών υπαλλήλων στη διάθεση του, οι άλλοι αυτοκρατορικοί υπουργοί, που είναι ισάξιοι του ως προς το αξίωμα, ασκούν πιο περιορισμένες λειτουργίες, ο μεν κοιαίστωρ νομικές, οι δε δύο κομήτες οικονομικές. Επιπλέον, το γεγονός ότι ο μεν κοιαίστορας δεν διαθέτει μόνιμο *officium* οι δε κομήτες επί των οικονομικών δεν έχουν εξουσία επί των υπαλλήλων των επαρχιών, τους κάνει να εξαρτώνται για ένα μέρος του προσωπικού που τίθεται στη διάθεση τους είτε από τον μάγιστρο των οφφικίων είτε από τη διοίκηση της υπαρχίας.

Θεωρούμενος εκπρόσωπος του αυτοκράτορα, ο κοιαίστορας είναι πρωτίστως επιφορτισμένος με τη σύνταξη των αυτοκρατορικών διατάξεων (*constitutiones*), τις οποίες, από τον Ιουστινιανό και μετά, συνυπογράφει υποχρεωτικά. Αυτό το βαρύ έργο απαιτεί διπλή κατάρτιση, νομική και φιλολογική, τόσο στα λατινικά όσο και στα ελληνικά. Μολονότι τα κείμενα των νόμων πρέπει θεωρητικά να εκπορεύονται από τον ίδιο τον αυτοκράτορα, το ύψος τους είναι ορισμένες φορές τόσο χαρακτηριστικό ώστε να επιτρέπει να κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα στους διαδοχικούς κοιαίστες της ίδιας βασιλείας. Λόγω των ικανοτήτων τους, κοιαίστες και πρώην κοιαίστες, βοηθούμενοι από επιτροπές που συγκρότησαν οι ίδιοι, υπήρξαν οι βασικοί δημιουργοί της κωδικοποίησης των νόμων, επί Ιουστινιανού όπως και επί Θεοδοσίου. Για την κανονική του δραστηριότητα, ο κοιαίστορας έχει ως βοηθούς ολιγάριθμους υπαλλήλους από τα αυτοκρατορικά *scrinia* (μνήμης, λιβέλλων και επιστολών). Νομικός σύμβουλος του αυτοκράτορα, ο κοιαίστορας ασκεί επίσης, από τον 5ο αιώνα και μετά, την υπάτη κατ' έφεση δικαιοδοσία. Δικάζοντας στο όνομα του αυτοκράτορα, τις περισσότερες φορές κάθεται στην έδρα δίπλα στον έπαρχο του πραιτωρίου.

Τα οικονομικά του αυτοκράτορα, που ο Κωνσταντίνος τα χώρισε από το ταμείο της ανώνας, την οποία διαχειρίζεται η υπαρχία του πραιτωρίου, είναι οργανωμένα σε δύο τμήματα, τους θείους θησαυρούς (*sacrae largitiones*) και την ιδική περιουσία (*res privata*). Το κάθε τμήμα διευθύνεται από έναν κόμη (*comes sacrarum largitionum* [κόμης λαργιτιόνων] και *comes rei privatae* [κόμης πριβάτων], που ανεξαρτητοποιείται από τον πρώτο ήδη από τα μέσα του 4ου αιώνα). Δευτερεύοντες κομήτες των θείων θησαυρών διαδραματίζουν, στο επίπεδο της διοικητικής περιφέρειας, τον ρόλο των διευθυντών του Ταμείου. Επί Αναστασίου δημιουργείται και το αξίωμα ενός τρίτου κόμητα, του κόμητα του *patrimonium* (της υπηρεσίας της ιδικής κτήσεως, ξεχωριστή από τη *Res privata*), ενώ το προσωπικό ταμείο του αυτοκράτορα (*sacella*, σακέλλα), που βρίσκεται στα χέρια του σαχελλόφιου, εξαρτάται τελικά από τον πραιπόσιτο του αυτοκρατορικού ενδαιτηματος.

Ενώ το ταμείο της υπαρχίας προορίζεται στην ουσία για τις τρέχουσες ανάγκες του στρατού και της διοίκησης, οι δύο επί των οικονομικών κομήτες είναι επιφορτισμένοι να μεριμνούν για τις δαπάνες της Αυλής και τις πρωτοβουλίες του ηγεμόνα, για παράδειγμα, τον χρυσό που καταβάλλεται στους βαρβάρους ή τα μνημεία που θεμελιώνει ο αυτοκράτορας. Όσο για τους πόρους, το ταμείο της ιδικής περιουσίας το τροφοδοτούν οι πόροι από τις γαίες του στέμματος, ενώ το ταμείο των θείων θησαυρών τροφοδοτείται από πλήθος φορολογικά έσοδα, άμεσα ή έμμεσα.

Για την περιουσία του στέμματος, που είναι διάσπαρτη σε όλη την αυτοκρατορία, υπάρχουν ορισμένα διοικητικά τμήματα, που ονομάζονται «θείοι οίκοι» (*domus divinae*) και ορίζονται όχι γεωγραφικά αλλά με βάση την προέλευση των εσόδων τέτοιες, για παράδειγμα, είναι οι εκτάσεις της Αρκαδίας και της Μαρίνας, θυγατέρων του Αρκαδίου, εκτάσεις των οποίων η διαχείριση γίνεται στα ονόματα αυτά ακόμα και δύο αιώνες μετά τον θάνατο των προσώπων. Στην αρχή εντεταγμένοι στην ιδική περιουσία, οι θείοι οίκοι απέκτησαν την αυτονομία τους κατά τη διάρκεια του 6ου αιώνα, και τον καθένα από αυτούς τον διαχειρίζεται, από την Κωνσταντινούπολη, ένας πολύ υψηλά ιστάμενος επιμελητής (*curator*), ανεξάρτητος από τους συναδέλφους του αλλά και από τον κόμητα της ιδικής περιουσίας. Δοκιμασμένη μόνον για λίγο κατά τα μέσα του 6ου αιώνα, η συγκεντρωτική διαχείριση όλων των οίκων υπό έναν μέγα επιμελητή -που θα πραγματοποιηθεί εντέλει κατά τον 9ο αιώνα- αποτελεί μάλλον εξαίρεση κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο. Ιδιαίτερο καθεστώς διέπει τις κτήσεις της Καππαδοκίας, που περιλαμβάνονται πάντα στην ιδική περιουσία, αλλά των οποίων τα έσοδα προορίζονται, από τη βασιλεία του Βαλεντος και μετά, για τις δαπάνες του αυτοκρατορικού ενδαιτηματος. Ήδη από αυτή την εποχή, τη διαχείριση τους αναλαμβάνει ένας ευνούχος του *cubiculum*, που ονομάζεται κόμης των οίκων της Καππαδοκίας. Το 535 η διαχείριση τους περιέρχεται στον κυβερνήτη της επαρχίας. Μια τέτοια διάσπαση στη διαχείριση των οίκων καταλήγει, μετά τον Ιουστινιανό, στη σχεδόν πλήρη κατάργηση της ιδικής περιουσίας.

Η διοίκηση των θείων θησαυρών, παρά τον αυξανόμενο ανταγωνισμό από άλλες αρμόδιες αρχές (υπαρχίες του πραιτωρίου και της Πόλεως, *cubiculum*), διατηρεί μέχρι τα τέλη της Αρχαιότητας τα δικά της έσοδα από την έγγειο φορολογία (*tituli largitionales*). Ωστόσο, η κατάργηση από τον Αναστάσιο του χρυσαργύρου, του φόρου για τους επαγγελματίες, συμβάλλει στον περιορισμό των πόρων της, παρά το ότι μεταβιβάζονται υπέρ της τα έσοδα του *patrimonium*. Οι πόροι που συλλέγονται σε χρυσό ή σε άργυρο και που διακομίζονται με τη μορφή ράβδων, τροφοδοτούν τα νομισματοκοπεία τα οποία ελέγχει ο κόμης των θείων θησαυρών, ενώ στις διάφορες διοικήσεις επαρχιών τον υποκαθιστούν επίτροποι, έστω και αν η κοπή χρυσών νομισμάτων στην Ανατολή περιορίζεται στη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη.

Οι υπάλληλοι που υπάγονται στους επί των οικονομικών κομήτες φέρουν τον τίτλο των *palatini*. Το *officium* των θείων θησαυρών, που το γνωρίζουμε καλύτερα, δεν αριθμεί επί Ιουστινιανού πάνω από 443 θέσεις, εκτός των υπεράριθμων. Αυτή η περιορισμένη δύναμη (συγκρίσιμη με τη μικρή υπαρχία της Αιγύπτου) εξηγείται από την απουσία δικαστικής υπηρεσίας και, για να περιοριστούμε στα οικονομικά, από τον μικρό αριθμό των παλατινών που βρίσκονται σε αποστολή στις επαρχίες. Καθώς αυτοί δεν έχουν το δικαίωμα να προβαίνουν τοπικά σε εισπράξεις φόρων, για τις οποίες υπεύθυνο είναι το γραφείο της επαρχίας, δηλαδή η υπαρχική διοίκηση, ο ρόλος τους είναι ελεγκτικός και όχι εισπρακτικός. Άλλοι υπάλληλοι των θείων θησαυρών είναι επιφορτισμένοι, πέρα από τα νομισματοκοπεία, με τα μεταλλεία, τα λατομεία και τα δημόσια εργαστήρια, που τα προϊόντα τους, όπως ο χρυσός, το μάρμαρο, το μετάξι, η πορφύρα ή ο πάπυρος, είναι κρατικό μονοπώλιο. Η παραγωγή ασημικών, ακόμα και η ιδιωτική, φέρει τη σφραγίδα του κόμητα των θείων θησαυρών από τα τέλη του 5ου αιώνα, προτού υπαχθεί, καθώς φαίνεται κατά τα τέλη του 6ου, στον έλεγχο του έπαρχου της Κωνσταντινούπολης.

{tab=Το αυτοκρατορικό ενδιαίτημα}

Το ενδιαίτημα ή *cubiculum*, το διαχειρίζονται, από τον Κωνσταντίνο και μετά, αποκλειστικά ευνούχοι, οι κουβικουλάριοι (ή για την αυτοκράτειρα γυναίκες, οι λεγόμενες κουβικουλαρίες ή κουβικουλαρές, με τη βοήθεια του κατώτερου προσωπικού που δεν είναι ευνούχοι. Η αίγλη των ευνούχων αξιωματούχων, που στην αρχή τους χλευάζουν, αυξάνεται ανάλογα με την πολιτική επιρροή που ασκεί ο πρώτος εξ αυτών, ο *praepositus sacri cubiculi* (πραιπόσιτος του ιερού ενδιαιτήματος). Συνεχώς κοντά στον αυτοκράτορα, στον οποίο απευθύνει τον λόγο ελεύθερα, ο πραιπόσιτος έχει ορισμένες φορές βαρύνουσα γνώμη για το διορισμό ανώτερων υπαλλήλων ή και για τη διαδοχή του αυτοκράτορα. Χωρίς να ασκεί τυπικά έργο κυβερνητικό, ο πραιπόσιτος κινεί, ενίοτε, στην πραγματικότητα όλα τα νήματα (όπως ο Ευτρόπιος επί Αρκαδίου). Ήδη από τα τέλη του 4ου αιώνα, ο πραιπόσιτος, που ανήκει στην τάξη των ιλλουστρίων, βρίσκεται ανάμεσα στους πρώτους της αυτοκρατορίας. Η δημιουργία θέσης ενός δεύτερου πραιπόσιτου για την αυτοκράτειρα, που έγινε για την

Πουλχερία, θα διατηρηθεί σε ισχύ, χωρίς αυτό να σημαίνει και διπλασιασμό των υπόλοιπων λειτουργημάτων του *cubiculum*. Κατά τη διάρκεια του 4ου αιώνα δημιουργήθηκαν διάφορες υπηρεσίες υπαγόμενες στον πραιπόσιτο, άλλες σχετικές με τα του οίκου αποκλειστικά και άλλες που έχουν την τάση να σφετερίζονται ορισμένους τομείς της διοίκησης. Επικεφαλής των εσωτερικών υπηρεσιών βρίσκεται ο *castrensis* (καστρισιανός) του ιερού Παλατιού, από τον οποίο εξαρτώνται οι νεαροί ακόλουθοι (παίδες) (που εκπαιδεύονται στα παιδαγωγεία του Παλατιού) και οι κάθε είδους υπηρέτες, ιδιαίτερα οι επί της τραπέζης. Αλλά και ανώτεροι κουβικουλάριοι εξαρτώνται επίσης από τον καστρισιανό: ο κόμης του αυτοκρατορικού βεστιαρίου (*comes sacrae vestis*) είναι συγκεκριμένα ο φύλακας των αυτοκρατορικών διασήμων. Οι τρεις χαρτουλάριοι συντάσσουν κατά τον 6ο αιώνα τους περισσότερους κωδικελλους διορισμών (ιδιαίτερα τους κωδικελλους των κυβερνητών) και δέχονται γι' αυτό δώρα (*sportulae*) συγκεκριμένης αξίας. Το σώμα των 30 σιλεντιαρίων, με επικεφαλής τους τρεις δεκουρίωνες, εξαρτάται από τον πραιπόσιτο. Αυτοί είναι επιφορτισμένοι με την οργάνωση των συνεδριάσεων του κονσιστορίου και των ακροάσεων και συνεργάζονται στενά με τον μάγιστρο των οφφικίων.

Η επιρροή του *cubiculum* ξεπερνάει τα όρια του Παλατιού κυρίως στον οικονομικό τομέα: ένας κουβικουλάριος, ο *comes domorum*, διαχειρίζεται, από τον Βάλεντα και μετά, τις αυτοκρατορικές κτήσεις της Καππαδοκίας, που τα φορολογικά τους έσοδα προορίζονται για το *cubiculum*. Από τα τέλη του 5ου αιώνα, το προσωπικό ταμείο του αυτοκράτορα, τη σακέλλα, τη διαχειρίζεται ένας σακελλάριος, που ανταγωνίζεται τον κόμη της ιδικής περιουσίας.

{/tabs}